

О ЈЕДНОЈ ДОБРОВОЉАЧКОЈ ЧЕТИ У ХЕРЦЕГОВАЧКОМ УСТАНКУ 1882. ГОДИНЕ

Судбина Херцеговаца, нарочито приграничних Црној Гори, у процесу ослободилачке борбе све до Берлинског конгреса била је дубоко повезана са историјом Црне Горе. Црна Гора је била иницијатор покрета у Херцеговини, њихова морална, а често и војничка потпора. Али од 1878. године овај однос се знатно изменио. Због аустроугарске политике задржавања Босне и Херцеговине у склопу Хабзбуршке монархије, Црна Гора се морала одрећи свих официјелних политичких акција, чак и моралног утицаја, које би иоле ишле на штету освајачких интереса Аустро-Угарске у односу на ове двије окупиране покрајине. Прва проба новог става Црне Горе била је 1882. године у херцеговачком устанку. Црна Гора је, супротно традицији, први пут остала заиста неутрална према овом покрету. Услјед будности Аустро-Угарске, Црна Гора је била приморана да истраје у тој непријатној неутралности.¹

Неутралност Црне Горе изражена је и у ставу према једној чети добровољаца, која је покушала да прође из Србије преко црногорске територије у помоћ херцеговачким устаницима.

Аустро-Угарска је будно пратила све акције са стране, које би имале било каквог утицаја на херцеговачки покрет. Стога јој нијесу могли промаћи ни мисија и покрет ове добровољачке скупине.

Група добровољаца, претежно Црногораца, са исправним пасошима добијеним или овјереним у руском конзулату у Софији, прешла је бугарску границу и упутила се од Пирота према Ужицу.² Једна група, предвођена Стеваном Ивановићем,³ 30. априла

¹ Државни музеј Цетиње (у даљем тексту ДМЦ), Приновљени рукописи (у даљем тексту — ПР) 1882, фасцикла (ф.) XXX, Министарство иностраних дјела Русије генералном конзулу на Цетињу А. С. Јонину, политички билтен од 1. јула 1882, № 13.

² ДМЦ, ПР 1882, ф. XXX, Азијски департман Министарства иностраних дјела Русије А. С. Јонину, 17. јуна 1882, 49 (копија телеграма руског конзула у Београду Перзијанија од 20. маја 1882, 26).

³ Стеван Ивановић је упутио око 150 добровољаца, већином Црногораца, са исправним пасошима, у малим групама, преко Србије, не би ли се пробали до Босне и Херцеговине. Но, српске власти у пограничним окруженима су већином осујетиле њихов пролазак кроз Србију. — Окружни капетан Б. Дробњак, Никшић, 14. VII 1882, телегр. извјештај министру унутрашњих дјела војводи М. Врбичи о саслушању капетана С. Ивановића, Записи XIX, Цетиње 1938, 54.

1882. године заустављена је од стране локалних србијанских власти близу Ужица (са транспортом оружја и муниције).⁴ Представила се као путујући продавалац оружја, купљеног у Пироту. У подробнијим испитвањима Ивановић је изјавио локалним властима да је прешао из Бугарске у Србију ради кријумчарења.⁵ По наређењу органа српске владе из Београда, власти у Чачку су конфисковале оружје, а „кријумчаре“ стражарно отпратиле према бугарској граници. Они су, захваљујући неопрезности, можда и намјерној, оружаних пратилаца, утекли у непознатом правцу. Но, 4. маја препознати су на истом путу — у обратном смјеру, према Ужицу. Било им се придружило још неколико добровољаца под командом Јована Поповића-Липовца,⁶ који су пратили транспорт оружја. Ова дружина је намјеравала да се пробије до Ужица, да би се дочепала конфискованог оружја,⁷ па да се одатле хитро упути према југозападу.⁸ Из Београда је наређено Златиборском и Ариљском батаљону I класе да опколе и похапсе ове „бјежунце“, али то овима није успјело.

Обје групе добровољаца заједнички су се упутиле поред Нове Вароши к Лиму, с намјером да преко Таре пређу у Црну Гору, а одатле у Херцеговину. Дошавши до Лима, Ј. Поповић је оцијенио да је најбоље вратити се натраг. То је и учинио, заједно са 15 добровољаца.⁹ Остали су прегазили Лим и 17. маја 1882. године дошли до Ограђенице, избјегавши турске засједе.¹⁰

Црногорска влада, обавијештена од стране аустроугарског посланика на Цетињу барона Темела о кретању ове чете и њеним намјерама, наредила је подручним грађанским и војним властима да поставе сигурне страже на црногорско-турској граници (подручје Таре), како би се макар и употребом силе спријечио њен

⁴ ДМЦ, ПР 1882, ф. XXX, 49, Азијски департман МИД Русије АЛС. Јонину, копија депеше рускога конзула Перзијанија, Београд 20. маја 1882, № 26.

⁵ Исто.

⁶ Јован Поповић, поријеклом Црногорац, познат у Петрограду као гардијски официр, вратио се у Црну Гору деведесетих година XIX вијека, именован за почасног ађутанта књаза Николе, затим за бригадира и команданта Приморске бригаде. Међутим, иако образован и способан официр, због својих, у основи европских концепција у војним питањима, сукобио се са црногорским министром војним војводом И. Пламенцом, те пао у књажеву немилост. Стога је био принуђен да крајем XIX вијека да оставку и напусти Црну Гору. У Русији се реактивирао. Учествовао је у руско-јапанском рату и добио чин генерала.

⁷ Добровољци су набавили из Бугарске 260 „Мартинки“, 60 „Берданки“ и 30 пушака система „крнка“ — нав. извјештај, Записи XIX, Цетиње 1938, 52.

⁸ ДМЦ, ПР 1882, ф. XXX, 49, наведена копија депеше.

⁹ Исто; Записи XIX, Цетиње 1938, нав. извјештај, 54.

¹⁰ Исто.

улазак у Црну Гору.¹¹ Министарство унутрашњих дјела Црне Горе је ради очувања потпуног неутралитета изаслало на границу према Херцеговини свог специјалног повјериоца у лицу командира попа Ђока Пејовића, јер није имало довољно повјерења да ће опробани и одважни ратник војвода Лазар Социца, командант Херцеговачке бригаде, остати миран према устаничкој браћи. Постављене су страже дуж границе, на сектору од Шћепан-поља до Тепаца, куда су добровољци могли покушати да уђу на црногорско тло. Министарство унутрашњих дјела наредило је језерском капетану Ж. Шибајлији да ако се чета појави близу црногорске границе да се посредством приграничних Срба тајно поврати „преко Дрине. . али и то да нико не зна да су од вас упућени“.¹² По аустроугарским предвиђањима, чета ће покушати прелазак у Црну Гору на граничном сектору код Пренћана. Заиста, она је тајно, поред аустријских и турских стража, прешла из Србије преко Лима, „ушла у пљеваљску нахију и уз помоћ мјесних Срба преведена преко Корјена изнад Пљеваља у Бовово гдје су се састали са српским четовођом Спасојем Војиновићем и његовим друштвоом својевољаца“.¹³ Они су се појавили близу црногорске границе на Ограђеници, односно на Пренћанима, гдје су ступили у контакт са представницима црногорских власти, који су им указали на немогућност преласка црногорске границе.¹⁴ Пошто се чета увећала са четовођама Марком Тањевићем и Новицом Тошићем са друштвом, пошла је с Ограђенице низ Дрину, с намјером да се сукоби с Аустријанцима. До сукоба је дошло 28. маја код Челебића, затим 30. маја у Велинићима, гдје су преотета два аустријска шанца, а само недостатак муниције спријечио их је да предузму даље акције.¹⁵

Чета је увећана новом дружином (четовођама Ђосовићем и Каровићем), тако да је нарасла на 180 људи.¹⁶ Била је ипак у веома деликатном положају. Није могла прећи у Херцеговину да активно учествује у устанку, а немогуће јој је било даље опстати на територији Санџака. Зиста, мјесно српско, па и муслиманско становништво било јој је наклоњено. Потпомагало је добро-

¹¹ Архив Социјалистичке Републике Црне Горе (у даљем тексту — АСРЦГ), Министарство унутрашњих дјела (МУД), 1882, ф. 26, 1905, 1911, 1928, 1929, 1943, 1971. . . (телегр. наредбе МУД командиру Ђ. Пејовићу изасланику МУД у пограничној области према Херцеговини, језерском капетану Ж. Шибајлији и бригадиру Херцеговачке бригаде војводи Л. Социци).

¹² АСРЦГ, МУД 1882, ф. 26, Наредба МУД од 11. маја 1882. године.

¹³ АСРЦГ, МУД 1882, ф. 26, капетан М. Кнежевић Министарству унутрашњих дјела, Шаранци, 23. V 1882, 1828.

¹⁴ АСРЦГ, МУД 1882, ф. 26, поп Ђоко Пејовић МУД, Горанско, 22. V 1882.

¹⁵ АСРЦГ, МУД 1882, ф. 26, 1860, телегр. извјештај капетана Ж. Шибајлије МУД, Језера, 30. V 1882; Исто, ф. 27, 2009, телеграм попа Ђ. Пејовића МУД, Горанско, 3. VI 1882.

¹⁶ АСРЦГ, МУД 1882, ф. 27, 2009; 2014, извјештај капетана Ж. Шибајлије МУД од 3. VI 1882.

вољце у избјегавању сусрета са мјесним властима, бринуло се о њиховој безбједности и смјештају. Међутим, добровољцима је била на измаку муниција, до које су веома тешко долазили. И храна их је скупо коштала, а новчане залихе биле су им веома смањене. Нада на помоћ са стране сведена је на минимум. Помоћ је могла доћи из Бугарске или Русије, од тамошњих комитета за сакупљање добровољачких чета, а пасоши за полазак повјереника у Бугарску нијесу се могли никако добити. Није се могло рачунали ни на помоћ од Ј. Поповића, код кога се наводно налазило 8.000 фиорина за добровољце, нити на враћање заплијењених пушака са припадајућом муницијом.¹⁷ Ипак, добровољци су протурили глас да очекују долазак нове дружине, не би ли тако појачали своје позиције на подручју дјеловања и евентуално склонили црногорске пограничне власти да их преведу на устаничку територију. Међутим, Министарство унутрашњих дјела Црне Горе појачало је предострожност на границе: „Сад кад добровољци из Русије и Бугарске преко Србије и Турске у Аустрију прелазе треба очи отворили и треба на опрезу били да се свака и најмања ствар о њима дозна и тада ћемо знати из чијег тријема то раде“.¹⁸ Војвода Ј. Сочица је предложио војводи Машу Врбици да се добровољачки командант тајно састане са Стојаном Ковачевићем и Фортом, устаничким вођама, прелазећи тајно црногорску границу, што овај није дозволио.¹⁹

Добровољачкој чети није преостало ништа друго већ да на Тари код Тепаца (3. VII 1882) покуша прећи црногорску границу и ући у Хергеговину. С. Ивановић, заустављен од црногорске страже, молио је да се састане са Ј. Сочицом, док је његова дружина чекала исход, налазећи се код Ограђенице. Књаз је био неумољив: сви добровољци који пређу у Црну Гору сматраће се као усташе и биће интернирани до свршетка рата. Сходно томе, официр С. Ивановић, послат је у Никшић, а затим у Централни казнени завод (у Подгорицу).²⁰ Није му дозвољено да се види с родбином, нити да приступи књазу, већ је у затвору остао до свршетка устанка.²¹ Црногорској влади преостало је да утврди по-

¹⁷ Исто, 2116, исти истоме, 14. VI 1882.

¹⁸ Исто, 2394, војвода М. Врбица капетану Ж. Шибајлији, наредба од 4. VI 1882.

¹⁹ АСРЦГ, МУД 1882, ф. 28, 2413, извјештај војводе Ј. Сочице МУД, 1. VII 1882; 2436, исти истоме, 3. VII 1882.

²⁰ АСРЦГ, МУД 1882, ф. 28, 2440. (извјештај окружног капетана Б. Дробњака МУД, 5. VII 1882); 2720 (наредба војводе Маша Врбице војводи Лазару Сочици и командиру Ђоку Пејовићу, 8. VII 1882); 2733 (наредба војводе М. Врбице окружном капетану Б. Дробњаку, 13. VII 1882).

²¹ Исто, 2574 (молба С. Ивановића МУД, 18. VII 1882); 2780 (војвода М. Врбица војводи Бећир-бегу Османгићу, управитељу Централног казне-ног завода у Подгорици, 19. VII 1882).

требне податке о Ивановићевој дружини и да их конфронтира с аустријским извјештајима из Пљеваља и Фоче.²²

Став према овој добровољачкој чети био је условљен неутралношћу Црне Горе према устанку 1882. године у сусједним областима Аустро-Угарске. Црногорска влада, у том склопу, благовремено упозната о кретању добровољаца, морала је предузети адекватне мјере да би спријечила њихов долазак на црногорску територију. Она је о томе обавијестила и аустријску и руску мисију на Цетињу, али им, бар до почетка јуна, није пружала дискреције које је добијала односно Ивановићеве дружине.²³ Ова дискреција је условљена бојазни од оптужбе да се Црна Гора ипак не држи потпуно по страни устанка.

Аустроугарским дипломатским представницима у Београду и на Цетињу, као и аустроугарским властима у Босни и Херцеговини, није могла промаћи било каква страна акција у прилог устаника. У то се књаз Никола брзо увјерио из нота које му је упутио барон Темел, на основу чега Министарство унутрашњих дјела ставља до знања војводи Сочици (у вези с добровољачком четом) да се „чисто код аустријских власти зна како су прошли и код кога су били“.²⁴

С друге стране, црногорска влада је била у недоумици у погледу стварне мисије ове чете. Није била начисто са тим ко је њен организатор и са каквим је циљем она послата према границама Црне Горе. Књажева ионако позната предострожност поткријепљена је чињеницом да је ова чета дошла из Србије чији званични кругови нијесу били баш пријатељски расположени.

А став Србије према добровољцима био је проблематичан. Пресријетање и хапшење добровољаца, као и конфискација њиховог оружја и муниције, били су у духу неутралности званичне Србије и њене лојалности према Аустро-Угарској. Али бјекство разоружаних добровољаца, упркос „предострожности“ њихових наоружаних пратилаца, и неуспјешно ангажовање читава два батаљона српске војске да похватају малу добровољачку дружину — и поред симпатија становништва куда је она пролазила — указивали су на могућност политичких махинација краља Милана и његове владе.²⁵ Уз то, усмјеравање добровољаца у Санцак

²² Са С. Ивановићем прешло је у Црну Гору: седам Цетињана, по двојица из Пипера, Дробњака, Пиве и Мораче и по један из Бјелопавлића, Катунске нахије, Мостара, Пећи и Делиграда. — Записи XIX, Цетиње 1938, наведени извјештај, 52.

²³ ДМЦ, ПР 1882, ф. XXX, 117, копија извјештаја А. С. Јонина Н. К. Гирсу, министру иностраних дјела Русије, Цетиње, 5. јуни 1882.

²⁴ АСРЦГ, МУД 1882, ф. 26, 1971, наредба МУД војводи Л. Сочици 11. V 1882. године.

²⁵ „Јамачно је да је један батаљон послат из Ужица да гони чету... што је учинио са промишљеном спорашћу, која је омогућила бјегунцима да умакну преко границе“. — ДМЦ, ПР 1882, ф. XXX, 49, МИД А. С. Јонину, 17. јун 1882 (копија депеше рускога конзула у Београду од 20. маја 1882).

и према црногорској граници — по дугој и опасној маршрути — а не према југозападу, пружио је руском конзулу у Београду и руском посланику на Цетињу повода да помисле и на могућност смишљене провокације од стране Србије. „Овдје се вјерује да влада Србије жели такође да скрене пажњу аустроугарске мисије и баци сумњу на Црну Гору, Бугарску, чак и Турску у случају ако се са стране појаве добровољци међу устаницима“.²⁶ Свакако, краљ Милан и српска влада рачунали су и на nelaгодност коју ова чета може донијети Црној Гори, уколико буде пропуштана да преко њене територије пређе на устаничко подручје, чиме би навлачила сумњу Аустро-Угарске да се Црна Гора мијеша у устанак. У противном, популарност књаза Николе би још већма опала међу устаницима, а и онима који су им симпатисали.

Краљ Милан и српска влада покушали су да провјере став Русије према добровољцима, нарочито Црногорцима, који су посједовали исправне руске пасоше. Руски конзул у Београду је указао на чињеницу да они „који се сматрају руским поданицима“ „не могу, природно, имати друге пасоше сем националне; за Црногорце, који званично уживају протекторат Русије, када се налазе у иностранству, они долазе неминовно да овјере своје пасоше у оближњем руском конзулату“.²⁷

Ова мала скупина добровољаца била је предмет интересовања не само црногорске и српске владе већ и официјелне Аустро-Угарске — од њеног министра спољних послова грофа Калнокија па до аустријских власти у Пљевљима и Фочи — као и руских дипломатских представника у Београду и Цетињу и министра иностраних дијела Русије.²⁸

Бранко Бабић

²⁶ ДМЦ, ПР 1882, ф. XXX, 117, А. С. Јонин Н. К. Гирсу, 5. јуна 1882.

²⁷ ДМЦ, ПР 1882, ф. XXX, 49, наведена копија депеше.

²⁸ ДМЦ, ПР 1882, ф. XXX, МИД А. С. Јонину, 1. јула 1882, 53 (политички билтен од 1. јула 1882, 13).